

Вплив суспільних факторів і соціальних чинників на формування світогляду та ціннісних орієнтацій сучасних гімназистів України і Німеччини

Новоград-Волинський загальноосвітній навчально-виховний заклад “Гімназія імені Лесі Українки – дошкільний навчальний заклад” бере участь у вивченні та впровадженні концептуальних засад існування і розвитку європейської спільноти. Робота у цьому напрямку послідовно здійснюється з 1999 року внаслідок співпраці з гімназією німецького міста Візентайд, що в Баварії.

Плани взаємного стажування гімназистів передбачають не лише ознайомлення в рамках відповідних проектів ЮНЕСКО з історією, культурою, традиціями і побутом обох країн, системами їх освіти та сучасним становищем молоді у суспільстві, але й проведення певних соціологічних досліджень згідно розроблених питань, більшість із яких пройшли апробацію під час проведення відповідних опитувань в молодіжному середовищі з боку обласного управління у справах сім'ї та молоді Житомирської області та відповідних освітніх служб області Нижня Франконія. Відповідно до діючого проекту співпраці у жовтні – листопаді 2008 році було продовжено дослідження цієї проблеми в українських школах Новограда-Волинського, німецьких гімназії і старшій школі Візентайда під час взаємного стажування.

Об'єктом дослідження стали учні 10-11-х класів гімназії і старшої школи у місті Візентайд, а також ЗНВО (гімназії) і загальноосвітніх шкіл № 2, № 4 у місті Новоград-Волинський.

Метою і завданням дослідження стали вивчення особливостей формування у старшокласників Німеччини і України ціннісних орієнтацій, позитивного досвіду і знань, впливу сучасного суспільного середовища на становлення особистості, а також виявлення змін, що мають місце в останні роки внаслідок цього впливу на свідомість і стиль життя підростаючого покоління. Опитування проводилося на добровільних засадах і було анонімним, що гарантувало більшу об'єктивність при відповідях; переважна більшість поставлених респондентам запитань носила закритий характер; запитання враховували вікові особливості респондентів і відзначалися толерантністю. Новизна цієї роботи полягає у тому, що отримані наукові результати дають змогу краще охарактеризувати соціальний портрет українських та німецьких старшокласників сьогодення, зробити об'єктивний висновок про рівень їх соціалізації, здійснити

Вплив суспільних факторів і соціальних чинників на формування ціннісних орієнтацій сучасних гімназистів України і Німеччини

відповідні порівняння, визначити дієві суспільні фактори і активність їх впливу на формування в учнів обох країн світоглядних позицій і ціннісних орієнтацій, а також ввести до наукового обігу результати дослідження.

Усього взяло участь в нинішньому анкетуванні 169 учнів 10–11-х класів Новоград-Волинської міської гімназії, ЗОШ № 2, № 4, а також 161 старшокласник гімназії і старшої школи міста Візентайд. За статтю серед українських учнів 66 хлопців і 103 дівчини, що становить відповідно 39,1% і 60,9%. Серед німецьких відповідно 50 хлопців і 58 дівчат, що становить 46,3% та 53,7%. У тому числі з 10-х класів Новоград-Волинських шкіл 78 осіб (46,2%), із 11-х класів 91 особа (53,8%). Серед німецьких старшокласників 25 учнів (18,5%) 9-го класу, 51 учень (47,2%) 10-го класу, 37 учнів (34,3%) 11-го класу, решта навчається в 12-му класі. Серед українських учнів: до 15 років 5 осіб (2,9%), від 15 до 16 років 69 осіб (40,8%), від 16 до 17 років 78 осіб (46,1%), більше 17 років 17 осіб (10,2%). Серед німецьких відповідно до 15 років 4 учні (3,7%), від 15 до 16 років 41 учень (37,9%), від 16 до 17 років 52 учні (48,1%), від 17 до 18 років 6 учнів (5,6%), більше 18 років 5 учнів (4,8%).

Школярам було запропоновано для розгляду 60 різних запитань, згрупованих у тематичні блоки. В статті із-за відсутності достатнього місця для публікації представлено аналіз лише частини проблемних питань та загальні висновки.

Так, більшість українських респондентів виявила бажання після закінчення школи навчатися в університетах, академіях, військових училищах та інститутах. Таких виявилось 149 осіб (92,0%), 11 осіб (6,8%) вирішили піти працювати в народне господарство та одночасно навчатися професії у професійно-технічних школах; одна особа (0,6%) вирішила працювати на виробництві; одна особа (0,6%) зазначила, що воліє нічого не робити по закінченні школи. (Рис. 1) Серед німецьких респондентів 74 особи (68,5%) вирішили після гімназії здобувати вищу повну освіту; 29 осіб (26,9%) вирішили піти працювати в народне господарство та одночасно навчатися в професійно-технічних школах; одна особа (0,9%) вирішила піти лише на виробництво і 4 особи (3,7%) вирішили нічого не робити.

Порівнюючи нинішні прагнення серед старшокласників обох країн здобути вищу освіту із відповідним дослідженням з 2005 року, можна дійти висновку, що кількість таких осіб дещо збільшилася як серед українських, так і німецьких учнів, причому це характерно не тільки для респондентів чоловічої статі, але й жіночої. Серед українських і німецьких старшокласників, чії держави входять у світову кризу, досить міцною є думка, що в нинішніх умовах гострої конкуренції за робоче місце з нормальною платнею перевагу має людина із гарною освітою і високою кваліфікацією.

*Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*

---

58 українських старшокласників (34,3%) оцінюють свої знання як дуже добрі, 59 старшокласників (34,9%) оцінюють свої знання як не вельми добрі, 16 осіб (9,5%) оцінюють свої знання як вельми недостатні, 36 осіб (21,3%) не змогли дати оцінку своїм знанням. (Рис. 3) Серед німецьких школярів 28 учнів (26%) оцінили свої знання як дуже добрі, 22 особи (20,4%) вважають не вельми добрими, 2 особи (1,8%) вважають свої знання поганими; 56 респондентів (51,9%) не могли оцінити рівень своїх знань. Останнє пов'язано із тим, що основні контрольні роботи, за якими в німецьких школах визначається рівень знань, припадає на грудень місяць, тому такий високий відсоток німецьких учнів, які не могли дати оцінку своєму рівню знань.

На запитання, чи задоволений ти рівнем викладання в школі, 70 українських респондентів (41,4%) відповіли, що повністю задоволені, 80 (47,3%) не дуже задоволені рівнем викладання у школі, 11 респондентів (6,5%) взагалі не задоволені, 8 респондентів (4,8%) не змогли дати відповіді на це запитання. 25 німецьких респондентів (23,1%) повністю задоволені рівнем викладання у школі; 60 респондентів (55,5%) не дуже задоволені; 8 респондентів (7,4%) незадоволені; 15 респондентів (14%) не дали відповіді на це запитання. Очевидно, що німецькі учні пред'являють більше вимогливості як до рівня викладання предметів у своїх школах, так і до рівня позашкільної роботи і побутових умов, що видно із наступних даних.

Так, 78 українських учнів (46,2%) повністю задоволені позакласною і позашкільною роботою, а також тими виховними заходами, що проводяться у школі; 56 учнів (33,1%) не повністю задоволені; 17 учнів (10,1%) не визначилися з відповіддю. (Рис. 7) Тоді як 37 німецьких учнів (34,2%) повністю задоволені позакласною і позашкільною роботою; 42 респонденти (38,8%) не повністю задоволені; 12 респондентів (11,1%) незадоволені; 17 респондентів (15,9%) не дали відповіді на це запитання.

66 українських респондентів (39%) повністю задоволені умовами навчання і виховання, які існують у школі; 84 респонденти (49,7%) не повністю задоволені умовами навчання і виховання; 13 респондентів (7,7%) незадоволені, 6 респондентів (3,6%) не дали відповіді на це запитання. Лише 28 німецьких респондентів (25,9%) повністю задоволені умовами навчання і виховання; 57 респондентів (52,7%) не повністю задоволені; 14 респондентів (12,9%) не задоволені; 9 німецьких респондентів (8,5%) не дали відповіді на це запитання. Для ста українських респондентів (47,6%) школа є закладом, де отримують знання, для 54 респондентів (25,7%) місцем, де отримують життєвий досвід; для 35 учнів (16,6%) доброю підставою поспілкуватися із друзями; 8 учнів (3,8%) вважають школу місцем отримання всіх новин; 7 учнів (3,3) вважають школу рідним домом;

Вплив суспільних факторів і соціальних чинників на формування ціннісних орієнтацій сучасних гімназистів України і Німеччини

один учень (0,5%) місцем, де марнують час; 5 учнів (3,5%) не знають, чим є для них насправді школа. Для 69 німецьких респондентів (37%) школа є закладом, де отримують знання; для 35 німецьких респондентів (19,2%) школа є місцем, де отримують життєвий досвід; для 41 німецького респондента (21,7%) школа є причиною поспілкуватися із друзями; для 19 німецьких респондентів (10,1%) школа є місцем отримання всіх новин; для 6 німецьких респондентів (3,2%) школа є рідним домом; для 9 німецьких респондентів (4,7%) школа – це місце, де марнують час; 3 німецьких респонденти (2,1%) не знають, чим для них є насправді школа; два німецьких респонденти (1%) вважає, що школа – це місце, де можна відпочити. Порівнюючи із результатами попереднього дослідження 2002 року, де школа визнавалася місцем отримання нових знань для 54, 4% українських і 37,3% німецьких школярів, і місцем для спілкування з друзями відповідно для 18, 4% українських і 21, 6% німецьких учнів, можна вважати, що школа як навчально-виховний заклад продовжує мати для українських старшокласників більш суттєве значення, аніж для німецьких, хоча різниця дещо зменшилася. Ця тенденція підтверджується й іншими даними.

Зокрема, на запитання, чого ти очікуєш у школі кожного дня, отримано від українських респондентів 211 різних відповідей. У тому числі 140 респондентів (66,3%) очікують кожного дня на щось цікаве і нове у школі, 45 респондентів (21,3%) очікують на суттєве поглиблення своїх знань, 7 респондентів (3,3%) висловилися зі свого боку, що вони очікують на якусь пригоду і стільки ж (3,3%) сказали, що їм байдуже. 3 респонденти (1,4%) не очікують від школи чогось доброго, а у 9 респондентів (4,4%) є інші думки щодо школи, які вони не висловили. Відповіді німецьких учнів не відзначаються розмаїттям. Так, 22 респонденти (20,4%) очікують кожного дня на суттєве поглиблення знань, навичок та вмінь; 62 учні (57,4%) на щось нове і цікаве; 8 учнів (7,4%) на захоплюючу пригоду; 1 учень (0,9%) нічого доброго; 4 учням (3,7%) було байдуже; 11 учнів (10,2%) очікують на перерву та швидке закінчення уроків.

На запитання, з яким настроєм ти покидаєш кожен день свою школу, 47 українських респондентів (27,8%) зауважили, що завжди у доброму гуморі; 45 респондентів (26,6%) – іноді у доброму гуморі, 61 респондент (36%) покидають школу час від часу у поганому настрої, 10 респондентів (6,9%) вказали на своє байдуже ставлення щодо настрою після занять і 6 респондентів (3,5%) вказали, що після школи в них завжди поганий настрій. Лише 18 німецьких гімназистів (16,5%) завжди після занять у доброму настрої; 43 гімназисти (39,4%) іноді у доброму гуморі; 35 гімназистів (32,1%) іноді у поганому гуморі; 6 гімназистів (5,5%) завжди у поганому гуморі; 7 гімназістам (6,6%) було байдуже.

На запитання, чи любиш ти свою школу, 83 українські респонденти (49,1%) дали однозначно ствердну відповідь; 65 респондентів (38,4%) вагалися дати позитивну відповідь; 11 респондентів (6,5%) відповіли, що не люблять свою школу, 3 респонденти (6%) відповіли, що їй ненавидять, 7 респондентів відповіли, що їм байдужа школа. Лише 6 німецьких учнів (5,5%) люблять свою школу; 30 німецьких учнів (27,7%) можливо і люблять свою школу; 44 учні (40,7%) не люблять свою школу; 11 респондентів (10,2%) ненавидять свою школу; 17 учням (15,9%) байдуже. Виникає запитання: чи не створюють традиційний порядок і звична дисципліна у державному закладі певний дисонанс вільному розвитку особистості в німецькому суспільстві?

На запитання, чи добре ти ладнаєш з учителями у своїй школі, 42 українські респонденти (24,9%) дали відповідь: «Так, з усіма», 199 респондентів (59,2%) дали відповідь: «З більшістю маю добрі стосунки»; 24 респонденти (14,2%) відзначили наявність добрих стосунків з окремими вчителями; 3 учні (1,7%) вважають, що вчителі їх не розуміють і не люблять. Тільки 10 німецьких гімназистів (9,3%) за результатами опитування добре ладнають з усіма вчителями; 82 респонденти (75,9%) з більшістю; 13 респондентів (12,3%) лише з деякими; 3 гімназисти (2,8%) вважають, що вчителі їх взагалі не розуміють і не люблять.

На запитання, ким для тебе є у твоїй школі вчитель, отримано такі відповіді: 21 респондент з України (12,0%) вважає його сухим службовцем, якого ніщо, окрім власного фаху не цікавить; 87 респондентів (49,8%) вважають вчителя досить респектабельною особистістю, яка багато знає; 53 респонденти (30,4%) вважають вчителя людиною, яка у змозі завжди допомогти, або дати добру пораду; 6 респондентів (3,4%) вважають вчителя вірним і надійним другом; 2 респонденти (1,1%) вважають вчителя суворим, вимогливим батьком (матір'ю); 4 респонденти (2,2%) вважають, що від них виходить постійна небезпека; 2 респонденти (1,1%) вважають вчителя ворогом. 38 німецьких учнів (22%) вважають вчителя сухим службовцем; 58 учнів (35,6%) досить респектабельною особистістю; 30 учнів (18,8%) вважають його людиною, яка в змозі дати гарну пораду і допомогти; 1 респондент (0,6%) вважає його вірним і надійним другом; 4 респонденти (2,4%) суворим батьком (матір'ю); 15 респондентів (9,8%) постійною небезпекою; 12 учнів (7,4%) ворогом.

Якщо ж порівняти дані результати із результатами шестирічної давності, де відповідно 36,0% українських і 24,1% німецьких учнів розглядали вчителя як людину, яка завжди може порадити і допомогти, 33,7% українських і 29,5% німецьких учнів як людину, яка багато знає і може, 24,2% українських і 19,2% німецьких учнів як сухого службовця, якого

Вплив суспільних факторів і соціальних чинників на формування ціннісних орієнтацій сучасних гімназистів України і Німеччини

ніщо не цікавить, окрім свого предмета, 1,1% українських і 14,7% німецьких учнів як постійну небезпеку, то можна бачити, що авторитет вчителя як особистості в українських школах дещо знизився, а в німецьких дещо виріс.

При відповіді на запитання, чому вчить тебе твоя школа, від українських респондентів отримано 258 різних відповідей. У тому числі 82 респонденти (31,8%) відповіли, що школа дає їм необхідні знання у багатьох галузях; 44 українських респонденти (17,1%) відповіли, що школа дає їм необхідний життєвий досвід; 42 респонденти (16,3%) відповіли, що школа навчає їх бути самостійними у навчанні та праці; 40 респондентів (15,5%) відповіли, що школа навчає їх цілеспрямованості у житті; 20 українським респондентам (7,8%) школа прищеплює почуття відповідальності; 16 респондентів (6,2%) зазначили, що школа навчає якостям роботи в команді; 10 респондентів (3,9%) вказали, що школа навчає встановлювати необхідні знайомства; 3 українські респонденти (1,2%) школа навчає вмінню знаходити вихід у складних життєвих ситуаціях; один респондент (0,2%) не дав відповіді на це запитання. Від німецьких респондентів отримано 273 різні відповіді. Зокрема, 64 учні (23%) вважають, що школа вчить їх необхідним знанням у багатьох галузях; 28 респондентів (10,1%) – відповідному життєвому досвіду. 36 респондентів (12,9%) – самостійності у навчанні та праці; 24 респонденти (8,6%) – цілеспрямованості у житті; 33 учні (11,9%) – почуттю відповідальності; 41 респондент (14,7%) – якостям роботи в команді; 14 респондентів (5%) встановлювати необхідні знайомства; 28 респондентів (10,1%) вмінню знаходити вихід у складних життєвих ситуаціях; 4 учні (1,4%) вважають, що школа їх нічому не вчить; 6 респондентів (2,3%) – вчить тому, що буде необхідним у майбутньому. Ці результати також свідчать про більший вплив школи на формування свідомості українських старшокласників у порівнянні з їхніми німецькими однолітками. У той же час німецька школа, на відміну від української, при формуванні особистості проявляє більше гнучкості за рахунок створення різних навчально-педагогічних ситуацій.

На запитання, хто може служити для тебе взірцем, отримано лише 132 відповіді українських респондентів. Так, 54 (41%) вважають своїм взірцем вчителів та вихователів; 12 респондентів (9,1%) вважають своїм взірцем спортсменів; 37 респондентів (28%) вважають ідеалом свого життя батьків; 16 респондентів (12,1%) вважають своїм ідеалом родичів; 13 українських респондентів (9,8%) відповіли, що їхніми ідеалами є відомі особистості (політики, співаки, актори). Серед німецьких респондентів більша увага приділена відомим спортсменам, кінозіркам, деяким політикам, а також батькам і вчителям. Порівнюючи із наявними ідеалами українських старшокласників шестирічної давності, можна стверджувати про їхне

велике розчарування в ідеалах, пов'язаних із відомими історичними особами. Це можна пояснити насамперед як кон'юнктурним ставленням нинішньої історичної науки до минулого країни, так і низьким моральним авторитетом сучасних українських політиків у суспільстві.

Виходячи із проведеного аналізу анонімного опитування українських та німецьких старшокласників, можна дійти таких висновків.

– Українські і німецькі старшокласники потерпають від численних негараздів у багатьох сферах суспільного життя, що істотно позначається на формуванні їхніх ціннісних орієнтацій і світосприйняття. Визначальним є рівень соціально-політичної і економічної стабільності в обох країнах. Оскільки в Німеччині цей рівень є вищим, то відповідно німецькі школярі демонструють більше упевненості й позитиву в житті.

– Загроза світової економічної кризи призвела до збільшення кількості старшокласників в Україні та в Німеччині, які прагнуть отримати вищу освіту і добру фахову підготовку. В той же час нестабільна соціально-політична обстановка і страх перед світовою кризою більше пригнічує українських старшокласників, аніж їхніх німецьких однолітків.

– Серед українських учнів порівняно із їхніми німецькими однолітками у більшій мірі помічається втрата довіри до суспільних інститутів і нівелювання суспільних ідеалів. Спостерігається зменшення довіри в школярів обох країн до молодіжної політики на рівні держави.

– Найбільш активно впливають на формування світогляду та позитивних ціннісних орієнтацій українських і німецьких школярів друзі, сім'я, засоби масової інформації; найменш активно – органи державної влади. При цьому зріс вплив на формування ціннісних орієнтацій в українських старшокласників таких чинників, як спорт, сім'я, друзі; у німецьких старшокласників – таких, як вчителі, література.

– Школа продовжує грати в житті українських учнів більшу роль, аніж у житті їх німецьких однолітків, хоча різниця за останні роки зменшилася. Дещо знизився авторитет учителя в українських школах і виріс його авторитет в німецьких. Німецька школа у порівнянні з українською проявляє більше гнучкості за рахунок створення нестандартних навчально-педагогічних ситуацій при формуванні особистості. Німецькі учні схильні більш тверезо і вимогливо оцінювати свій рівень знань і якість викладання у школі.

– Значно понизилася обізнаність українських школярів щодо Конвенції ООН про права дітей і молоді. Більшість українських старшокласників вважає, що в їхній державі порушуються постійно такі громадянські права, як право на захист від насильства, право на захист від расової дискримінації, право на недоторканність особи, право на достатні

Вплив суспільних факторів і соціальних чинників на формування ціннісних орієнтацій сучасних гімназистів України і Німеччини

житлові умови, право на гідне харчування. Більшість німецьких старшокласників вважає, що названі вище права в їхній державі не порушуються.

– Більша частина українських старшокласників вважає, що в Україні порушуються права на безкоштовний доступ молоді до освіти, на всебічний розвиток особистості, на повноцінний відпочинок і дозвілля молоді, на власну думку. Більшість німецьких старшокласників не вважає таких порушень у власній державі.

– Кількість німецьких учнів, які задоволені матеріальним рівнем свого життя і побутовими умовами, набагато більша, ніж українських; у той же час, порівнюючи із результатами попередніх досліджень, різниця між оцінками українських і німецьких старшокласників дещо зменшилася. Менше стало українських і німецьких школярів, які задоволені матеріальним рівнем свого життя, здоров'ям, одягом. Однак умови проживання і харчування в Україні, вважають українські школярі, стали дещо кращими, у той час як в Німеччині, на думку німецьких учнів, вони погіршилися.

– Позитивним є факт певного збільшення в обох країнах кількості старшокласників, які взагалі не вживають алкогольних напоїв. У той же час у Новоград-Волинських школах збільшилася кількість курців (особливо дівчат) та старшокласників, які мають статеві стосунки; натомість у школах м. Візентайд кількість таких учнів дещо зменшилася. Серед українських неповнолітніх збільшується кількість осіб, які замість рослинних наркотиків вживають синтетичні.

– Релігія загалом не є на сьогодні вирішальним фактором при соціалізації української і німецької молоді. Проте збільшується кількість українських школярів, для яких церква стає важливим соціальним інститутом.

Результати дослідження вимагають від виконавчих та представницьких органів влади всіх рівнів в Україні негайного здійснення необхідних політичних, соціальних та економічних перетворень з метою забезпечити суспільство, молодь від негативних наслідків світової економічної кризи. Слід відмовитися від політики штучного протистояння за національними, релігійними та світоглядними ознаками, нагнітання у суспільстві істерії і ненависті, намагання з кон'юнктурною метою переписати цілі розділи вітчизняної історії. Необхідно підвищити відповідальність кожного члена суспільства за майбутню долю країни, пред'являти вимогливість до всіх без винятку порушників чинної Конституції і діючих законів.

Джерела

1. Романюк Т.М. та ін. Сучасні школярі України та Німеччини з огляду на їх соціалізацію. (За результатами соціологічного дослідження.) // Молодь в умовах нової соціальної перспективи: Наук. збірник. – Житомир, 2003. – С. 113 – 123.
2. Вітренко Валентин, Добрич Валерія. Вплив суспільних факторів на формування світоглядних позицій і ціннісних орієнтацій українських та німецьких гімназистів. // Проблеми соціалізації особистості у теорії та практиці сучасної науки: Матеріали II Всеукраїнської студентсько-аспірантської науково-практичної конференції. – Житомир, 2005. – С. 98 – 114.
3. Доній В.М. (голова редакційної ради) та інші. Мистецтво життєтворчості особистості. Науково-методичний посібник: У 2 ч. – Частина I: Теорія і технологія життєтворчості. – К., 1997. – С. 87.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У двох книгах. – Книга I./За редакцією Є.І. Коваленко. – К.: Либідь, 1997. – 272 с.
5. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка. Курс лекцій. – Житомир, 2002. – С. 150.
6. Капська А.Й. та ін. Соціальна педагогіка. Навч. посібник. – К., 2000. – С. 11.
7. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К., 2003. – С. 23.
8. Грач Леонід. Україна потребує змін. // Народний депутат. – К., 2008. – С. 28.
9. Кон И.С. Психология старшеклассника. – М.: Просвещение, 1982. – 207 с.
10. Жизненный путь личности // Вопросы теории и методологии социально-психологического исследования/ Отв. ред. Л.В. Сохань. – К.: Наукова думка, 1987. – 280 с.
11. Соціалізація особистості школяра / За ред. Л.Е. Орбан. – Івано-Франківськ, 1996. – 68 с.
12. Матеріали соціологічного дослідження “Що Ви знаєте про ВІЛ/СНІД?”, проведеного Житомирським обласним центром соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді. – Житомир, 2008. – С. 2.
13. Житомирський обласний центр соціальних служб для сім’ї, дітей і молоді (надалі ЖОЦСС). Матеріали соціологічного дослідження «Як уникнути інфікування на ВІЛ/СНІД серед осіб, які вживають наркотики ін’єкційним шляхом». – Житомир, 2007. – 12 с.
14. ЖОЦСС. Матеріали експрес-опитування «Що ти знаєш про свої права?». – Житомир, 2005. – С. 3.
15. ЖОЦСС. Матеріали опитування «Що ти знаєш про свої права?». – Житомир, 2007. – С. 2.
16. ЖОЦСС. Психолого-педагогічне дослідження: Визначення ціннісних орієнтацій підлітків та молоді. – Житомир, 2003. – 8 с.
17. ЖОЦСС. Психолого-педагогічне дослідження щодо орієнтацій підлітків та молоді на цінності здорового способу життя. – Житомир, 2004. – 18 с.
18. ЖОЦСС. Матеріали соціологічного дослідження «Що ви знаєте про ВІЛ/СНІД?», серед школярів, учнів ПТУ, студентів. – Житомир, 2008. – 8 с.
19. ЖОЦСС. Соціологічне дослідження «Ваша думка». Вивчення рівня політичної освіченості та ціннісних орієнтацій молоді. – Житомир, 2003. – 18 с.
20. Staatlicher Aufbau, Verfassung und Rechtsordnung./ Tatsachen über Deutschland. – Berlin, 2006. – 528 S.